

STANISŁAW STASZIC
CHARAKTERYSTYKA POSTACI

Opracowała
mgr Beata Kuzko

BIAŁA PODLASKA 2014

Nazwisko Stanisława Staszica nierozdzielnie związane jest z próbami ratowania Rzeczypospolitej u kresu jej istnienia. Należał wraz z Hugo Kołłątajem do grona najwybitniejszych reformatorów polskiego oświecenia. A w późniejszych latach, to jest w okresie Księstwa Warszawskiego /1807 – 1813/ i Królestwa Polskiego /1815 - 1826/ Staszic był zwolennikiem postępu, rzecznikiem interesów mieszczaństwa, burżuazji, walczył o polepszenie doli chłopów i upowszechnienie oświaty.

Prace uważał za źródło wszelkiego dobrobytu i swoim życiem potwierdzał wierność tej idei. Był przede wszystkim człowiekiem czynu. Jego dewiza to: „Być narodowi użytecznym”.

Stanisław Staszic urodził się 6 listopada 1755 roku w Pile. Władzę miejską w tym liczącym 1500 mieszkańców ośrodku sprawowała m.in. ciesząca się powszechnym szacunkiem rodzina Stasziców.

Andrzej Staszic, dziad Stanisława, a potem jego ojciec Wawrzyniec byli burmistrzami Piły. Niemniej żywe tradycje sprawowania miejskich urzędów były w rodzinie matki Stanisława Staszica – Katarzyny z Mędlickich. Jej ojciec Franciszek również przez dłuższy okres czasu był burmistrzem i pisarzem miejskim.

Staszic wzrastał w kręgu rodziny chlubiącej się długoletnią tradycją służby publicznej; w atmosferze patriotyzmu i zainteresowania sprawami Rzeczypospolitej.

Stanisław Staszic był najmłodszym dzieckiem z czworga rodzeństwa. Mógł więc pierwsze nauki pobierać w domu pod kierunkiem rodziców i starszych braci. Następnie uczył się w szkole parafialnej w Pile, potem w szkole średniej w Wałczu. W wieku 15 lat przetłumaczył ofiarowany matce, poemat Ludwika Racine’a „*O religii*”.

Był niewątpliwie zdolnym i pracowitym uczniem, ale o dalszej edukacji Staszica zdecydowały dwie sprawy:

- po pierwsze, będąc synem mieszczanina mógł zrobić karierę Rzeczypospolitej XVIII w. jako duchowny;
- po drugie, decydującą rolę odegrał ślub uczyniony przez matkę, że najmłodszy syn zostanie księdzem.

Prawdopodobnie w roku 1770 Stanisław Staszic został uczniem Akademii Lubrańskiego w Poznaniu. Ostatni czwarty rok poświęcił na kurs teologiczny i dnia 2 stycznia 1774 roku uzyskał pierwszą tonsurę, czyli wygolony krążek na głowie, jaki otrzymywał duchowny katolicki. Kontynuując naukę w zreformowanej szkole wojewódzkiej w Poznaniu Staszic wyróżniał się następującymi osiągnięciami w nauce:

Zdrowie – dobre; refleksja – wielka; rozum – gruntowny; obyczaje – dobre. Ciesząc się świetną opinią został wyznaczony tzw. Dyrektorem (opiekunem) uczniów.

Ostatecznie poznański okres nauki zakończył na przełomie 1778/1779 uzyskaniem święceń kapłańskich. Wcześniej jednak zapewnił sobie godność kanclerza kolegiaty szamotulskiej. Kierował się w tym przypadku pobudkami czysto materialnymi. Zaopatrzony, bowiem w dochody z tego urzędu oraz kapitał ofiarowany przez ojca udał się za granicę, by kontynuować studia. Był na uniwersytecie w Lipsku i Getyndzie, osiadł na dwa lata w Paryżu, gdzie podjął studia w Collège de France. Paryż był w tym czasie centrum europejskiego oświecenia. Staszic żywo interesował się poglądami J. J. Rousseau, F. M. Woltera i Monteskiusza. Bliższy kontakt nawiązał z Buffonem. Bywał często w Instytucie Przyrodniczym i podjął studia przyrodnicze.

Zafascynowany opracowaną przez Buffona teorią powstania i rozwoju kuli ziemskiej przetłumaczył na język polski jedno z jego dzieł: „*Epoki natury*”.

Studia w Paryżu ukończył w 1781 roku. W drodze powrotnej do kraju odbył wędrowkę geologiczną po Alpach i Apeninach.

W Rzeczypospolitej musiał zadowolić się posadą guwernera w domu byłego kanclerza Andrzeja Zamoyskiego. Miał wówczas 26 lat. Kontrakt przewidywał, że w zamian

za dziesięcioletnią edukację czworga dzieci Staszic otrzyma dożywotnią, roczną pensję w wysokości 4 tys. złotych. Pobyt w domu Zamoyskich przyniósł Staszicowi nie tylko materialne korzyści. Uzyskał w tym czasie w Akademii Zamoyskiego doktorat obojga praw oraz profesurę i katedrę języka francuskiego. Jednak największe znaczenie miał dla niego osobisty kontakt z Andrzejem Zamoyskim, który od wielu lat należał do grona najbardziej aktywnych rzeczników reform ustrojowych w Rzeczypospolitej. Był autorem „*Zbioru praw Sądowych*” (tzw. Kodeks Zamoyskiego). Odrzucenie przez sejm powyższego projektu reform stanowiło częsty temat dyskusji w domu kanclerza. Zainteresowanie Staszica sprawami publicznymi, dotychczas niewielkie i raczej fragmentaryczne, pod wpływem tych rozmów zaczęło się krystalizować.

Staszic nie ograniczał się do roli słuchacza. Formułował poglądy sprzeczne z zapatrywaniami magnata pracodawcy. By bardziej zrozumieć przebieg aktualnych wydarzeń politycznych i społecznych zaczął studia historyczne. Korzystał z bogatej biblioteki Zamoyskich. Wtedy właśnie przetłumaczył dwa utwory współczesnych mu pisarzy francuskich, a mianowicie powieść rycerską Floriana „*Numa Pompiliusz, drugi król Rzymu*” oraz prace Thomasa „*Pochwały Marka Aurelego*”. Przede wszystkim jednak opracował i wydał anonimowo w 1787 roku dzieło „*Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*”. Ukazanie się publikacji Staszica wywołało prawdziwą sensację w stolicy. Sprawily to zaprezentowane tam poglądy, poddające krytyce zasady funkcjonowania ustroju Rzeczypospolitej.

Na pierwszy plan wysuwają się dwie sprawy:

- ustrój
- koncepcja narodu

Staszic był zwolennikiem bezpośredniego sprawowania władzy przez lud. Sejm miał być jego reprezentacją, podobnie rząd, który był wyłoniony spośród posłów. Król spełniałby jedynie funkcje reprezentacyjne i koordynujące działalność głównych organów władzy państwowej. Proponuje wprowadzenie rządu republikańskiego, ale w szczególnych okolicznościach – mówi: „Z samych panów zguba Polaków”. Krytykuje więc magnaterię i cztery główne wady ustroju Rzeczypospolitej, tj.

- liberum veto
- wolną elekcję
- słabość sejmów
- nierówność praw

Jednocześnie Staszic wskazuje na szlachtę, jako najbardziej postępową część narodu. „W procesie tworzenia narodu rolę najważniejszą odgrywa szlachta”, ale żąda dopuszczenia do władzy mieszczaństwo. Naród więc to sojusz szlachecko-mieszczański. Poza tym postulował poprawę położenia chłopów w Polsce poprzez zwolnienie ich z odrabiania pańszczyzny i uwłaszczenie. Wiele uwagi poświęcił kwestii wychowania młodzieży. Domagał się unowocześnienia programu szkolnego tak, by kształcono obywateli użytecznych dla państwa. Stąd żądał usunięcia ze szkół teologii i łaciny a wprowadzenia w szerokim zakresie nauki historii, geografii, matematyki, fizyki i przyrody, a także gimnastyki. Wychowanie młodzieży miało odbywać się pod ścisłą kontrolą państwa, a wiedza zdobyta w procesie kształcenia miała być przydatna w codziennym życiu. Inne postulaty reform zawarte w „*Uwagach nad życiem Jana Zamoyskiego*” to:

Równe dla wszystkich sądownictwo, stutysięczna armia i stała służba wojskowa, otoczenie należyłą opieką krajowego przemysłu oraz reformy skarbowe – „Podatki rozłożyć należy na wszystkie stany”. Staszic uważał Prusy za najbardziej zdecydowanego rzecznika rozbiórów Polski.

Ostrzegał więc rodaków, że dla Prus „traktaty i przemiaza między narodami są próżnymi formalnościami”.

„Uwagi” ukazały się w przededniu Sejmu Wielkiego /1778-1792/ i wydawało się, że sejm wkroczy na drogę reform wskazaną przez Staszica. Stało się inaczej. Reformy tonęły w gadulstwie posłów a i entuzjazm społeczeństwa opadł. W tej sytuacji Stanisław Staszic napisał „Przestrogi dla Polski”. Wydał je również anonimowo w 1790 roku.

„Przestrogi” to rozszerzone i uzupełnione propozycje reform przedstawionych już w „Uwagach”. To w dalszym ciągu żądanie utrzymania niezawisłości Rzeczypospolitej.

Myśli i projekty reform zawarte w tym dziele miały duży wpływ na obrady sejmu, w tym na treść Konstytucji 3 Maja. Ich oddziaływanie Staszic już jednak nie śledził, gdyż w latach 1790-1791 wraz z rodziną Andrzeja Zamoyskiego przebywał na granicy – w Wiedniu, Wenecji, Bolonii, Rzymie i Neapolu.

W czasie tej podróży Staszic interesował się wszystkim, np. gatunkami owiec, krów, sposobem uprawy roli, narzędziami rolniczymi. Bywał w teatrach i operach, zwiedzał zabytki a przede wszystkim poznawał różne formy ustrojów, stosunków społecznych i zasad rządzenia.

W latach 1792-1797 po powrocie do kraju zaszły duże zmiany w stosunkach między Staszicem a rodem Zamoyskich.

Po śmierci Andrzeja i Konstancji Zamoyskich dawny wychowanek Staszica – nowy ordynat – Aleksander wytoczył mu proces o fałszerstwo i zagarnięcie pieniędzy.

Zarzuty okazały się nieprawdziwe, ale proces trwał kilka lat i został zakończony ugodowo w 1800 roku, gdy ordynację przejął młodszy syn Andrzeja Zamoyskiego – Stanisław.

W kraju zaszły również niekorzystne zmiany. Były to czasy Targowicy i II rozbioru Polski. Wkrótce po nich nastąpił wybuch powstania kościuszkowskiego i ostateczny upadek Polski. Rozgoryczony Staszic zaszły się wówczas w Zwierzyńcu i tam zaczął pracować nad „*Rodem ludzkim*” – dziełem, któremu poświęcił wiele lat swojego życia. Zajął się również badaniami naukowymi, które zapewniały mu w przyszłości mienie twórcy polskiej geologii.

Na przełomie 1804/1805 roku przebywał w Paryżu, gdzie uzupełnił swoją wiedzę z zakresu geologii. W połowie 1805 roku mając 51 lat mógł już wyruszyć w Tatry. Wcześniej podróżował pieszo po okolicach Krakowa, Wieliczki, po Beskidach, Podtatrzu i Górach Świętokrzyskich. Wyprawy w Karpaty, w tym poza granice Polski podejmował jeszcze wielokrotnie.

Ukoronowaniem tych wypraw i badań naukowych stało się 12-tomowe dzieło „*O ziemioródtwie Karpatów i innych gór i równin Polski*”. Ukazało się drukiem w 1815 roku i było pierwszą próbą syntetycznego ukazania budowy geologicznej Polski.

Równoległe z pisanie tego dzieła i podróżami Staszic zaangażował się w inną działalność. Stał się prekursorem „pracy u podstaw”, współtworzył i publikował Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Jedną z tych publikacji była broszura o „*Statystyce Polski*”, gdzie starał się pokazać Napoleonowi obraz historyczny i gospodarczy kraju, w którym tworzone Księstwo Warszawskie.

W 1808 roku Staszic otrzymał nominację na prezesa Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Był fundatorem siedziby tego towarzystwa – tzw. Pałac Staszica. Objął również kilka ważnych stanowisk w administracji Księstwa Warszawskiego. Był członkiem Izby Edukacji i Dyrekcji Skarbowej, referentem w Radzie Stanu Księstwa, powołanej do kodyfikacji praw. Ciesząc się powszechnym uznaniem otrzymał nominację na Radcę stanu.

Wszystkie obowiązki wykonywał sumiennie. Szczególnie dbał o rozwój szkolnictwa. Wyszukiwał nowe fundusze, sporządzał budżet, opracowywał regulaminy szkolne i projekty reform „edukacji krajowej”, a także organizował remonty budynków szkolnych, wizytował szkoły i przyznawał stypendia. Szkoła miała kształcić obywateli nowego społeczeństwa

burżuazyjnego, stąd Staszic popierał uniezależnienie szkolnictwa od Kościoła. Kładł nacisk na ujednoczenie programów nauczania oraz na wykształcenie praktyczne w szkołach. Do spraw politycznych odnosił się z rezerwą. Napoleona nie darzył zaufaniem i bez wahania opowiedział się za carem Aleksandrem I – twórcą Królestwa Polskiego. Stąd Staszic nie mógł być pominięty we władzach administracyjnych tej namiastki państwa polskiego. Uczestniczył więc w akcji zakładania szkółek wiejskich i wprowadzeniu w nich jednolitego nauczania.

Jako dyrektor Wydziału Przemysłu i Kunsztów dbał o rozwój górnictwa i hutnictwa, popierał badania geologiczne w celu odkrycia nowych surowców, utworzył Główną Dyрекcję Górniczą w Kielcach. Tutaj także powstała z inicjatywy Staszica Szkoła Akademiczno-Górnicza. W 1817 roku powołano pierwszą organizację górniczą o charakterze związkowym tj. Korpus Górniczy.

W tym nawale pracy Staszic dbał o swoje dobra hrubieszowskie. Tutaj realizował projekt polepszenia doli włościan. W tym celu w 1821 roku powołał do życia Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie (THR), któremu powierzył swoje dobra, a jego członków uczynił dziedzicznymi użytkownikami gospodarstw.

Towarzystwo opiekowało się sierotami, kalekami i starcami. Wszystkie świadczenia o charakterze socjalnym jak opiekę lekarską, funkcjonowanie szkół, stypendia finansowano ze składek. Towarzystwo posiadało swoje lasy, cegielnię, młyny i karczmy. W sumie członkowie THR znajdowali się w dużo lepszym położeniu, niż chłopcy w dobrach państwowych czy prywatnych. Towarzystwo zostało rozwiązane przez władze carskie w 1887 roku.

THR nie było jedynym rezultatem działalności dobroczynnej Staszica.

Wspomagał instytucje oraz ubogich, ale uzdolnionych uczniów, artystów, aktorów czy rzemieślników. Dbął przy tym, by ta pomoc aktywizowała jednostki i zmuszała do oszczędności. Przy charakterze osiągnięć Staszica nie sposób pominąć jego twórczości literackiej. Przetłumaczył wspomniany już poemat Racine'a „*O religii*” oraz Woltera „*O zapadnięciu Lizbony*”, a także „*Iliadę*” Homera. Jednak już ówczesni krytycy tłumaczenia te ocenili niezbyt wysoko. Również napisanie „*Rodu ludzkiego*” w formie wierszowanej okazało się chybnym posunięciem Staszica. Skompromitował się w oczach liberałów podpisaniem w 1819 roku dekretu o cenzurze.

Decyzja ta była sprzeczna z jego przekonaniami, ale gdy dekret został uchwalony, Staszic uznał za konieczne okazanie lojalności. Opór wobec legalnej władzy uważał bowiem za nie do przyjęcia, ponieważ przypomniał mu on „spory dawnych sejmów, które Polskę zgubiły”.

Tym niemniej wśród mieszkańców Królestwa Polskiego Staszic uchodził za wzór pracowitości i zapału do realizacji zadań. Ceniono go jako filantropa, ufundował bowiem w Warszawie pomnik Mikołaja Kopernika, Ogród Botaniczny Uniwersytetu Warszawskiego, Instytut Agronomiczny w Marymoncie. 200 tys. złotych przeznaczył na Szpital Dzieciątka Jezus w Warszawie. Taką samą kwotę przeznaczył na Dom Przytułku i Pracy (itp.).

W testamencie nakazał: „w dzień pogrzebu ma być rozdane 10 tys. złotych na ludzi ubogich”, „a pogrzeb mój ma być skromny, nie różniący się od pogrzebu chrześcijanina ubogiego”. W tym ostatnim punkcie nie spełnił się testament Staszica. Zmarł 20 stycznia 1826 roku. Był zbyt wielką osobliwością. Dnia 24 stycznia 1826 roku odbył się pogrzeb mający charakter wielkiej narodowej manifestacji. Za trumną szło kilka tysięcy ludzi, a grób Staszica przy kościele bielańskim stał się na długie lata miejscem patriotycznych manifestacji.

Literatura:

- Wysokiński J. – „*Szlakiem Stanisława Staszica*”
- Molik W. - „*Stanisław Staszic*”

KALENDARIUM

- 1755** - 6 listopada w Pile przychodzi na świat Stanisław Staszic, jako czwarte dziecko Wawrzyńca Staszica i Katarzyny z domu Mędllickich;
- 1770** - został uczniem Akademii Lubrańskiego w Poznaniu, a następnie kolegium jezuickiego;
- 1778/1779** - Staszic uzyskuje święcenia kapłańskie, a także godność kanclerza kapituły w Szamotułach;
- II połowa**
- 1779** – wyrusza przez Lipsk i Getyngę na studia do Paryża;
- 1781** – powraca do kraju i zostaje guwernerem dzieci Andrzeja Zamoyskiego. W Akademii Zamoyskiej uzyskuje doktorat obojga praw, a także prowadzi katedrę języka francuskiego;
- 1786** – Staszic wydaje w Warszawie przetłumaczoną książkę Georges’a Buffona „*Epoki natury*”;
- 1787** – w marcu publikuje anonimowo „*Uwagi nad życiem Jana Zamoyskiego*”;
- 1790** – wydaje anonimowo „*Przestrogi dla Polski*”. Wyrusza z Zamoyskim do Włoch;
- 1791** – uchwalenie Konstytucji 3 Maja. Powrót z zagranicy do Zamościa w końcu roku;
- 1792** – w Zwierzyńcu, nieopodal Zamościa rozpoczyna pisanie „*Rodu ludzkiego*”;
- przebywa w Wiedniu;
- 1797-1800** – wyprawy naukowe w Góry Świętokrzyskie, na Górnym Śląsku i Wyżynę Krakowsko-wieluńską, na Pomorze w okolice Buska;
- 16. 11.1800** – powstaje w Warszawie Towarzystwo Przyjaciół Nauk a jednym z założycieli jest Stanisław Staszic;
- 1804** – kupuje trzy place przy ulicy Kanonia w Warszawie, pod budowę pierwszej siedziby Towarzystwa Przyjaciół Nauk;
- 1805** – podejmuje wyprawę naukową w Tatry, Beskidy Zachodnie i Wschodnie, na Ukrainę i Wołyń. Ogłosił referat w „*Rocznikach towarzystwa*”. Podczas odczytu powiedział słynne słowa: „Paść może i naród wielki, zginąć nie może, tylko nikczemny”;
- 1806** – wydaje anonimowo broszurę „*O statystyce Polski*”;

- 1807** – Staszic zostaje członkiem Izby Edukacyjnej Księstwa Warszawskiego. W czerwcu wchodzi w skład Dyrekcji Skarbowej;
- w listopadzie otrzymuje nominację na referendarza Rady Stanu i najwyższej Komisji Egzaminacyjnej;
- 16. 10.1808** – Staszic zostaje prezesem Towarzystwa Przyjaciół Nauk;
- 1811** – dobra hrubieszowskie stają się prawną własnością Stanisława Staszica;
- 1815** – ukazuje się dzieło Staszica o „*Ziemioródtwie Karpatów i innych gór i równin Polski*”. Staszic otrzymuje Order Świętego Stanisława. W grudniu zostaje członkiem Komisji Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Królestwie Polskim;
- 1824** – w styczniu odbyło się pierwsze posiedzenie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w nowej siedzibie tzw. „Pałacu Staszica”;
- 1826** – 20 stycznia Stanisław Staszic umiera w Warszawie. Uroczysty pogrzeb 4 dni później stał się manifestacją narodową.